

СТРАТЕШКИ ПРАВЦИ РАЗВОЈА СРБИЈЕ У XXI ВЕКУ

ЕКОНОМИЈА

ЗАПОСЛЕНОСТ

И РАД У СРБИЈИ У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. XII 2017. У СРПСКОЈ АКАДЕМИЈИ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Фокус скупа „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“, а самим тим и радова у овом зборнику, није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене резултат су убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати. Стога су радови у овом зборнику покушај да се назначе кључне тачке у којима се наведене промене одигравају и да се да груба пројекција њиховог развоја у наредним деценијама како би се благовремено предузеле мере које би омогућиле Србији да им се прилагоди.

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC CONFERENCES

Book CLXXVI

DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES

Book 41

ECONOMY
EMPLOYMENT AND WORK IN SERBIA
IN THE 21st CENTURY

PROCEEDINGS FROM THE SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON DECEMBER 4th and 5th, 2017

Accepted for publication at the 7th Session of the Department of Social Sciences,
held on September 25th, 2018, after being reviewed by academician
Kosta Čavoški and Dejan Popović

EDITOR

Corresponding Member

ALEKSANDAR KOSTIĆ

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXVI

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Књига 41

ЕКОНОМИЈА
ЗАПОСЛЕНОСТ И РАД У СРБИЈИ
У XXI ВЕКУ

ЗБОРНИК РАДОВА СА СИМПОЗИЈУМА
ОДРЖАНОГ 4. И 5. ДЕЦЕМБРА 2017. ГОДИНЕ

Прихваћено за објављивање на VII седници Одељења друштвених наука,
одржаној 25. септембра 2018. године, на основу реферата академика
Косте Чавошког и Дејана Поповића

УРЕДНИК

дописни члан

АЛЕКСАНДАР КОСТИЋ

БЕОГРАД 2018

Издаје
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнез Михаилова 35

Лектор и коректор
Светлана Стојковић

Припрема за штампу
Досије студио, Београд

Тираж: 400 примерака

ISBN 978-86-7025-786-3

Штампа
Планета принт, Београд

САДРЖАЈ

- 9 | Реч уредника
- 11 | Реч Владимира С. Костића,
председника Српске академије наука и уметности
- 13 | Реч Славице Ђукић Дејановић,
министарке без портфеља у Влади Републике Србије задужене
за демографију и популациону политику
- 15 | Реч Бранислава Боричића,
декана Економског факултета Универзитета у Београду
- 17 | Михаил Арандаренко: *Изазови њржишића рада и
зайослености у Србији у XXI веку*
- 43 | Горан Пенев: *Демографски оквири неравноишеже на њржишићу
рада из дуорочне ѡерсијективне*
- 73 | Мирјана Рашевић, Славица Ђукић Дејановић: *Полићички
одјовор на демографске изазове*
- 93 | Шкорић и сарадници: *Персијективне развоја села
и ѡлојоривреде у Србији до 2040. јодине*
- 143 | Дејан Б. Поповић: *Роботи и зайослености у четиврјој
индустријској револуцији*
- 155 | Горана Крстић: *Ефекти количине и квалитетна рада
на блајосићање и неједнакости дохотка у Србији*
- 175 | Јелена Жарковић Ракић, Марко Владисављевић: *Неактивности
жена на њржишићу рада Србије: анализа узрока и ѡолићика
које би дојринеле расћу зайошљавања*
- 191 | Маја Јандрић, Драган Алексић: *Инстићиуције и ѡолићике
њржишића рада*
- 227 | Иван Николић, Јуриј Бајец, Љиљана Пејин Стокић:
Зайослености у свећилу бржеј економској развоја
- 253 | Драгана Марјановић: *Проблеми младих изван образовања
и зайослености*

- 273 | Марио Рељановић: Ајенције за привремено запошљавање: *прекарни рад или ефикасно држишће рада?*
- 293 | Милена Драгићевић Шешић, Рада Дрезгић: *Запошљавање и прекарни положај радника у креативном сектору – културни радници у трајању за самоодрживошћу*
- 321 | Зоран Стојиљковић: *Криза индустријских односа и (не)моћности ефективної дијалоја*
- 343 | Слободан Цвејић: *Социјална предузећа у Србији*

РЕЧ УРЕДНИКА

Зборник који је пред нама садржи радове који су изложени на скупу под насловом „Економија: рад и запосленост у Србији у XXI веку“ који је одржан 4. и 5. децембра 2017. године у организацији Српске академије наука и уметности, Економског Факултета Универзитета у Београду и Комисије за демографију и популациона питања Владе Републике Србије. Поменути скуп део је циклуса под насловом „Стратешки правци развоја Србије у у XXI веку“ и до сада су, у организацији САНУ, одржани скупови посвећени образовању, науци и култури, а радови са ових скупова објављени су у посебним зборницима.

Четврти скуп у оквиру овог циклуса посвећен је економији, али је Програмском одбору било јасно да једним скупом није могуће обухватити овако широку област. Стога је одлучено да се скуп ограничи на један аспект економских проблема – проблеме рада и запослености у Србији у XXI веку.

Фокус на рад и запосленост није изабран случајно јер је управо у овим областима, не само у Србији, већ и у свету последњих деценија дошло до радикалних промена које су у току и које ће у наредним деценијама у потпуности изменити цивилизацијски амбијент. Ове промене су резултат убрзаног технолошког напретка али и глобалних кретања у којима традиционална схватања економије, културе, идентитета, државе, суверенитета у свим његовим видовима као да постају анахрона. Смисао ових промена често нисмо у стању у потпуности да разумемо, а још мање са поузданошћу да предвиђамо у ком правцу ће се оне одвијати.

Измењен цивилизацијски, а самим тим и економски амбијент који укључује рад и запошљавање подразумева и подразумеваће несатанак великог броја досадашњих послова чију сврсисходност до сада нисмо доводили у питање и потребе за пословима од којих су неки већ у овом тренутку доминантни, док неке, који ће бити доминантни у наредним деценијама, тек назиремо у свом заметку. То, са друге стране, подразумева не само економско престојавање већ и радикалне промене образовног система који би обезбедио компетентност за послове будућности, али и отварање могућности за преквалификацију запослених на „традиционалним“ пословима.

Када је реч о Србији, наведени проблеми су израженији имајући у виду и демографски пад са суморним пројекцијама у наредним деценијама. Пошто су промене о којима је реч глобалне и нису ограничене само на Србију, један од кључних изазова са којима се суочавамо у не тако далекој будућности биће компатибилност и конкурентност у новом хоризонту послова. Престројавање у том правцу би требало да почне одмах, захватајући све сегменте друштва – од образовања и науке до правне регулативе.

У уводном раду Зборника под насловом „Изазови тржишта рада и запослености у Србији у XXI веку“ Михаила Арандаренка дата је шира слика проблема са којима се суочава запосленост и тржите рада у Србији.

Већи део Зборника посвећен је социјалним аспектима промена које су у току и које предстоје, а детаљније су размотрени у радовима Гордане Крстић, Јелене Жарковић Ракић и Марка Владисављевића, Драгане Марјановић, Марија Рељановића, Милене Драгићевић Шешић и Раде Дрезгић, Зорана Стојиљковића и Слободана Цвејића.

Демографским аспектима рада и запошљавања посвећени су радови Горана Пенева, Мирјане Рашевић и Славице Ђукић Дејановић, и академика Драгана Шкорића који је са групом аутора приложио рад под насловом „Перспективе развоја села и пољопривреде у Србији до 2040. године“.

Институционалним проблемима везаним за тржиште рада посвећен је рад Маје Јандрић и Драгана Алексића. У раду Ивана Николића, Јурија Бајеца и Љиљане Пејин Стокић анализира се сценарио економског развоја до 2040. године, са нагласком на овладавању неопходним вештинама које захтева дигитализација, али и комплекснија организација рада. Прилагођавању промена које предстоје посвећен је и рад Дејана Б. Поповића у коме је посебна пажња посвећена роботизацији која ће за последицу имати губитак посла великог броја радника који ће морати да се преквалификују за нове послове.

Радови садржни у овом Зборнику дају јаснију слику проблема запослености са којима се већ сада суочавамо, а који ће у времену које пред нама постати акутни. Иако не дају недвосмислене препоруке, њихов значај је у систематској идентификацији проблема запослености у Србији у садашњем времену и времену које нам предстоји.

Александар Костић

РЕЧ ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА,
ПРЕДСЕДНИКА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ
НАУКА И УМЕТНОСТИ

Поштовани чланови Српске академије наука и уметности, поштована госпођо Ђукић-Дејановић, поштовани господине Боричићу, драги учесници, даме и господо.

Ја бих ово своје излагање и поздрављање могао да завршим једноставном реченицом да ми је веома драго, да ми је искрено задовољство што данас држимо овај скуп. Као што видите, пред нама су три зборника који су посвећени образовању, науци, и овај последњи посвећен култури који је управо изашао испод штампарске пресе. Данас у том реду одржавамо четврти скуп посвећен економији, тачније проблему запошљавања у XXI веку у Србији. Реч је, дакле, о покушају антиципације проблема са којима се сусрећемо и са којима ћемо се тек сусретати, са идејом да у овом низу ускоро осване и четврти зборник са овог сакупа.

О чему је заправо реч? Наиме, у оквиру Одбора за филозофију и друштвену теорију којим руководи професор Костић, започет је циклус под насловом „Стратешки правци развоја Србије у XXI веку“ који је замишљен као понављање петогодишњих целина у оквиру којих се једном годишње обрађује по једна тема из пет кључних области: образовања, науке, културе, економије (као ове године) и државног уређења. Циљ је да иза ових скупова остану писани трагови у виду зборника који су пред вама. Када се циклус заврши све почиње из почетка. Тако да ће, ако не ми, онда неки други људи у годинама пред нама имати прилике да виде како су у размацама од по пет година озбиљни и забринути људи у Србији видели сваку од ових пет кључних тема, шта се мењало, шта се побољшавало или нажалост погоршавало.

Данашњи четврти скуп с овим амбициозним науком карактерише неколико детаља. Ја ћу се задржати само на најважнијем. У претходном периоду Српска академија наука и уметности је покушала да у оквиру мреже научних и уметничких институција са којима делује и сарађује омогући простор слободне и неусловљене комуникације за разматрање актуелних проблема, суочавање наше средине са низом цивилизацијских дилема и оним што је неопходно за предвиђање

цивилизацијских токова и промена да нас оне не би изнова и изнова изненађивале. Јавности је промакло да је САНУ барем у делу тих активности, поред стручне критике, градила и оставила мостове кроз предлоге за превазилажење уочених проблема. Колико је у томе успела не бих сада о тужним темама.

Данашњи састанак има три организатора, и то је кључно. Поред САНУ, то је Комисија за демографију и популациона питања Владе Републике Србије (поздрављам госпођу Славицу Ђукић-Дејановић која руководи овим активностима) са којом САНУ има не само потписан уговор о сарадњи већ за сада, истина, само краћи списак претходно одржаних активности. Међутим, посебно тежиште свог задовољства ја бих ставио на могућности да поздравим трећег организатора овог скупа – Економски факултет Универзитета у Београду са којим САНУ има уговор о сарадњи. Значај сарадње са овом институцијом на овом месту и у ово време не треба образлагати. Налазим за сходно да нагласим да је ова сарадња за САНУ од изузетног значаја.

Да завршим. Овај простор, барем док будемо могли да га контролишемо, остаје отворен за слободно и критично сучељавање мишљења, научно сагледавање феномена прошлости и садашњости, и да будем мало песимистичан, евентуалне будућности. Подсећам, мото претходног скупа који је био посвећен култури био је „Неслагање без љутње“. Данашњи скуп још увек нема свој мото, али чини ми се би се он могао наћи у некој успешнијој парафрази реченице „Иза сваког става, пре свега, одговорност.“

Хвала вам.

РЕЧ СЛАВИЦЕ ЂУКИЋ ДЕЈАНОВИЋ,
МИНИСТАРКЕ БЕЗ ПОРТФЕЉА У ВЛАДИ РЕПУБЛИКЕ
СРБИЈЕ ЗАДУЖЕНЕ ЗА ДЕМОГРАФИЈУ
И ПОПУЛАЦИОНУ ПОЛИТИКУ

Уважени председниче Српске академије наука и уметности, господине Костићу, уважени председавајући, поштовани академици, даме и господо, колегинице и колеге.

У име једног од суорганизатора и по редоследу и по значају у овом моменту заиста трећег, имам задовољство да констатујем да демографија налази своје место у овим просторима у Српској академији наука, по други пут у периоду од десет месеци. Та тема је уско везана са нашом данашњом темом – запосленост и рад у Србији у XXI веку. Нисам неко ко воли цитате, али ћу поменути Цицерона који је говорио да рад крепи младост, весели старост, краси срећу, а несрећи пружа утеху. Овај садржај може бити близак беби-бум генерацији, људима рођеним између 1945. и 1946. године који ће 2021. већ изаћи из оне групе наших суграђана који припадају радно активном становништву. Демографски индикатори и рад се преплићу, условљавају једни друге, а лоши демографски индикатори, нажалост, говоре о чињеници да нас је све мање и за рађање и потенцијално за рад. У том смислу Влада Републике Србије оцењује да је пре доношења било каквих одлука заиста важно чути шта каже струка и да почне то и на делу да примењује као принцип свог рада. Колико успешно, показате време.

Чињеница је да се Влада Републике Србије Агендом 2030 одрживог развоја Уједињених нација, документом који је ратификован у Скупштини, определила да кроз циљ под бројем један смањи сиромаштво, да кроз циљ под бројем осам ове агенде убрза процес запошљавања и створи услове да што већи број људи живи од свог рада и да води рачуна о достојанству рада да кроз циљ под бројем шеснаест, између осталог, ради на инклузивном друштву које ће укључити све у рад према својим способностима. Све ово говори у прилог томе да су трендови данашњег и сутрашњег рада постали предмет ангажовања великог броја учесника Владе Републике Србије, који са различитих аспеката раде на овим темама. Време ће показати колико успешно.

Влади Републике Србије је част да сарадња са Српском академијом наука и уметности и Економским факултетом у Београду постаје реалност. У том смислу преносим поздраве чланова Владе и жељу да рад буде успешан.

Захваљујем.

СОЦИЈАЛНА ПРЕДУЗЕЋА У СРБИЈИ

Слободан Цвејић

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

Сажетак. Овај рад даје сумарни преглед стања социјалног предузетништва у Србији. У раду је најпре представљен појам и кратко описан развој праксе социјалног предузетништва у Европи, а потом су описани корени ове појаве у Србији и анализирани тренутно стање и улога социјалног предузетништва у друштву Србије. На основу доступних емпиријских података анализиран је правни и институционални оквир релевантан за развој социјалног предузетништва и приказани су најважнији правно-пословни облици у којима се оно јавља у Србији. Након представљања економске и социјалне функције социјалних предузећа, изнет је закључак да се ради о малом, али отпорном и растућем сектору који се консолидовао у годинама глобалне економске кризе и све више игра важну улогу у повећању социјалне кохезије у Србији због чега заслужује већу пажњу и подршку јавног и приватног сектора.

Кључне речи: социјално предузеће, социјално предузетништво, социјална економија, невладине организације, задруге, социјална кохезија, социјалне услуге

Социјално предузетништво је прилично нова појава у српској привреди и јавној политици у концептуалном и практичном смислу. Оно има корене у неким привредним формама из ранијих друштвено-економских система и било је препознато под другачијим називима у јавним политикама у историји модерне српске државе, али се под називом 'социјално предузетништво' и са препознатим значајем за друштвену кохезију појавило тек након 2000. године.

Два су главна разлога због којих је дошло до пораста препознатости социјалног предузетништва и видљивости социјалних предузећа у Србији након 2000. године. Први разлог лежи у нараслим аутентичним социјалним потребама грађана Србије у периоду након слома социјализма и недовољним капацитетима система социјалне политике да на те потребе одговоре у периоду постсоцијалистичке трансформације. Овај несклад између обима потреба и понуђених капацитета водио је ка појави нових модела пружања социјалних услуга и подршке социјално угроженим групама. Ови нови модели економског пословања су подразумевали вешто комбиновање истакнутих социјалних циљева, расположивих ресурса и одговарајућих организационих решења, квалификујући се тако као социјална предузећа. Други разлог због којег је порасла препознатост социјалног предузетништва у Србији је важност

овог концепта за трансформацију социјалне политике у Европској унији (ЕУ). Како ЕУ својим донацијама и постављеним стандардима земљама кандидатима за приступ има највећи утицај на ток трансформације социјалне политике у Србији, тим путем је и развој социјалних предузећа промовисан као важно средство помоћи социјално угроженим грађанима, следећи циљеве постављене у Иницијативи за социјално пословање Европске комисије из 2011. године (*The Social Business Initiative*).

У наставку рада најпре ће бити представљени појмови социјалног предузетништва и социјалног предузећа и стање у овом сектору у ЕУ, а потом и општи фактори развоја социјалног предузетништва у Србији. Након тога биће представљен друштвени и институционални оквир (тзв. *еко-систем*) функционисања социјалних предузећа у Србији и главни правно-пословни облици у којима се она јављају. На крају ће бити изложен сумарни закључак о стању и перспективи развоја социјалних предузећа у Србији.

1. Одређење социјалног предузетништва

Као што у сумарном прегледу приказују Дефурни и Нисенс (Deforuny and Nyssens, 2010), термини 'социјално предузетништво' и 'социјално предузеће' су одраз настојања креатора и истраживача јавних политика да концептуализују нове тенденције у социјалним политикама европских држава и Сједињених Америчких Држава настале након економске кризе седамдесетих година прошлог века и слабљења државе благостања у Европи. С обзиром на то да је за Србију релевантније наслеђе европских модела државе благостања, овде наглашавамо да су слични проблеми произведени економском кризом, а пре свега повећањем незапослености и смањењем фондова намењених до тада великодушној политици социјалне подршке, наилазили на различите институционалне аранжмане и политике у различитим деловима Европе. У том смислу су се и одговори на овај изазов јављали у различитој форми, али им је заједничка црта била то да је држава настојала да промовише активизам корисника социјалних програма насупрот до тада доминантном пасивизму, што је отворило простор за нове актере у сфери социјалне политике. Будући да је у новим околностима био потребан посредник између државе као креатора политике и грађана као корисника, организације грађанског друштва су преузеле важну улогу у овом процесу. За контекст развоја социјалног предузетништва у Србији важно је како је изгледала трансформација социјалне политике у

земљама са наслеђем корпоративистичке државе благостања (Немачка, Француска, Белгија и Ирска), јер је Србија у својој реформи социјалне политике преузела доста елемената из овог модела. (Вуковић, 2017: 256) Дефурни и Нисенс истичу (2010: 34–35) да су креатори политика у овим земљама дефинисали активне мере запошљавања и у оквиру њих 'програм другог тржишта рада' којим су настојали да кроз посредовано запошљавање истовремено запошљавају незапослене и решавају неке важне социјалне проблеме (укључивање особа са инвалидитетом, образовање слабије образованих грађана итд.). У оваквим околностима многа удружења грађана су се појавила као врло инвентивни креатори модела посредованог запошљавања, а за нека од њих се може рећи да су чак развила и пласирала овакав модел запошљавања пре него што је он постао део званичне државне политике. У Француској и Белгији ови програми запошљавања су били искључиво намењени непрофитним организацијама као посредницима препознатим под појмовима 'социјална економија' и 'солидарна економија'.

Карактер нових актера у области социјалних услуга је зависио од историјског наслеђа солидаризма и актуелно препознатих правних форми у различитим земљама, тако да су у неким од њих главну улогу играле задруге (пре свих социјалне задруге), у другима удружења грађана која су окупљала и/или штитила интересе различитих угрожених група, док су у трећима то биле непрофитне организације зависне од државног финансирања¹. У том смислу се и тренд предузетничких активности различитих организација са истакнутим социјалним циљевима одвијао у различитом институционалном окружењу, па су истраживачи компаративних пракси у Европи и ван ње имали потребу да употребе јединствен назив за ову појаву. Од краја осамдесетих, пракса социјалног предузетништва је попримала све више сличности у различитим европским земљама и првенствено је била инспирисана моделом италијанских социјалних задруга, али назив 'социјално предузеће' се раширио тек од друге половине деведесетих када је основана мрежа европских истраживача ЕМЕС која је пружила прве дефиниције социјалног предузетништва и социјалног предузећа и поставила оквир за емпиријско истраживање ових појава. Основна идеја је да се овим појмовима означе разноврсне форме пословних субјеката којима примарни циљ није профит него друштвена добробит.

1 'Социјалне задруге' у Италији, 'задруге социјалне солидарности' у Португалу, 'кооперативна друштва колективних интереса' у Француској и 'предузећа за интересе заједница' у Енглеској. (Цвејић, 2016: 48)

Према познатој ЕМЕС дефиницији (Defourny, 2001: 16–18), социјална предузећа карактеришу следеће економске и предузетничке особине:

- активности на производњи добара или продаји услуга;
- висок степен аутономије;
- значајан ниво ризика у пословању;
- тенденција ка плаћеном раду,

као и следеће социјалне особине:

- јасно исказан циљ да се допринесе заједници или одређеној групи
- инцијатива покренута од стране групе грађана;
- одлучивање није засновано на поседовању капитала;
- партиципативна природа која укључује различите стране повезане са активношћу организације;
- ограничење дистрибуције профита.

Општа социјална функција овако дефинисаних пословних субјеката је повећање социјалне кохезије и развој заједнице, а то се постиже на више начина: стварањем нових могућности за запошљавање, производњом добара и пружањем услуга (социјалних, образовних, здравствених итд.) локалним заједницама и људима који не могу да их плате; доприносом економском развоју депривираних подручја и локалних заједница; радном интеграцијом и професионалним оснаживањем теже запошљивих категорија становништва. При томе, социјална предузећа комбинују различите ресурсе који другачије не би били искоришћени за решавање социјалних и развојних проблема у локалној заједници. Послујући на овај начин социјална предузећа доприносе социјалној кохезији, акумулацији социјалног капитала и равномернијем економском развоју. (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008)

Крајем двадесетог века сектор социјалног предузетништва у свету запошљавао је око 40 милиона људи, са преко 200 милиона волонтера. Преко 30 универзитета у свету је имало програме социјалног предузетништва, укључујући: Колумбију, Харвард, Станфорд, Оксфорд. (Leadbeater, 1997) Према најновијим проценама у 28 земаља чланица Европске уније (ЕУ 28) различити облици социјалног предузетништва (попут задруга, организација цивилног друштва, фондација, социјалних предузећа) чине више од 2,8 милиона ентитета и предузећа, што је више од 12% и запошљавају око 13,6 милиона људи (око 6% радно способног становништва), а томе се може додати још око 5 милиона неплаћене радне снаге и више од 82 милиона волонтера. (Monzon and Chaves, 2016: 66)

С обзиром на то да се дефиниција социјалног предузетништва у великој мери преклапа са дефиницијом општијег феномена социјалне економије, није једноставно разлучити шта је то социјално предузеће међу мноштвом различитих актера у социјалној економији. Од традиционалних организација трећег сектора она се разликују по наглашенијим економским активностима уз спремност да се упусте у ризичан економски подухват. С друге стране, она се разликују и од профитних предузећа и традиционалних задруга по томе што су јаче оријентисана ка ширим социјалним циљевима и интересима заједнице. Коначно, још један критеријум диференцијације у односу на остале ентитете у социјалној економији је то што је социјалним предузећима или законски забрањено да расподељују профит или је то део њихових организационих принципа. (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008) „Генерално, дефиниције се могу сврстати у две групе: оне у којима се у социјално предузетништво сврстава свака комерцијална, тржишно оријентисана активност организација грађанског друштва која је усмерена ка социјалном циљу и оне које препознају јасну организациону структуру иза активности усмерених на циљ због којег је та структура (организација) формирана. Први приступ је ближи америчком искуству и америчким ауторима, а други европској социјалној економији и европском законодавном оквиру. Чињеница је да је једини потпуно поуздан начин да се јасно издвоји социјално предузеће у односу на задруге или невладине организације које обављају економску делатност да оне као ентитет буду препознате кроз одговарајући закон и понесу назив социјално предузеће или сличан назив који је довољно различит од назива других сродних ентитета (нпр. социјалне кооперативе у Италији).“ (Цвејић, 2016: 50)

Током деведесетих социјално предузетништво се убрзано ширило по европским земљама, а након 2000. појам је постао толико популаран да је око њега већ почео да се формира мит. (Deu and Steyaert, 2018) Оваквом тренду је знатно допринело то што није постојао (нити данас постоји) консензус око дефиниције социјалног предузетништва, како међу креаторима политика, тако и међу истраживачима и самим практичарима. Други важан узрок ове митоманије је чињеница да су назив социјално предузеће себи приписивали врло разнородни пословни и финансијски ентитети који у неким случајевима имају само лавне и посредоване везе са некаквом социјалном мисијом. Треће, овом појавом су се бавили научници из различитих области: економије, пословних студија, социологије, политикологије, антропологије. Појам социјалног предузетништва егзистира у контексту других повезаних, сродних или само сличних појмова, као што су: социјални бизнис,

социјална економија, социјално одговорно пословање, корпоративна социјална одговорност, солидарно пословање итд. Због оваквих околности током двехиљадитих су почели да се појављују критички текстови о социјалном предузетништву који су преиспитивали теоријску заснованост овог појма, његову идеолошку употребу, садржајну испуњеност, хеуристичку плодност и практичну функционалност.

Деј и Стејер су 2012. систематизовали до тада генерисана критичка разматрања социјалног предузетништва око четири кључне теме (Dey and Steyaert, 2012a):

- 1. Разбијање митова.** Овде је у фокусу критика паушалног и неутемељеног коришћења појма социјално предузетништво, произведеног углавном некритичком употребом појма и непромишљеним трансфером значења из доминантних дисциплина као што су управљање и пословно предузетништво. Много шта од оног што се тврди о социјалном предузетништву је често базирано на непотврђеним претпоставкама, уверењу и осећају и није подвргнуто скрупулозној емпиријској провери, а потом тако конструисани труизми пролазе процес нормализације и наставе самосталан живот. Као пример стварања мита због недостатка емпиријске провере Деј и Стејер наводе настанак теорије зависности од извора (финансирања) према којој знатан број социјалних предузећа настаје од непрофитних грађанских удружења која морају да се окрену тржишним активностима како би стекла средства за опстанак и одржавање својих грађанских активности након што им је смањено финансирање из буџетских фондова. Они истичу да су накнадна емпиријска истраживања показала да овај постулат углавном није тачан, јер су током дужег периода комерцијални приходи ових удружења расли у мањем обиму него што се тврди, а да су у исто време чак расли и њихови приходи из буџета и од донација. Стога теорија институционалне промене овде нуди боље објашњење него теорија зависности од избора, тврдећи да је већина непрофитних организација почела да се бави тржишним активностима (производњом добара или пружањем услуга) пасивно реагујући на шире окружење и одговарајући на спољне притиске (*ibidem*: 94–95).
- 2. Критика ефеката моћи.** У овом домену се са становишта критичке социологије разматра како се 'дефинитивне истине' уграђују у структуру моћи кроз ширење симбола и идеологизованог знања о овој области (истакнути примери социјалних предузетника,

приручници за оснивање и вођење социјалног предузећа итд.). Док је код разбијања митова нагласак на емпиријској провери неутемељених 'знања' о социјалном предузетништву, овде се ради о потреби деконструкције ефеката политичке моћи који омогућују процесе културалне (симболичке) репродукције и аутоцензуре. У јавном дискурсу се намећу политички пожељни симболи социјалног предузетништва, а истраживачи и практичари настоје да репродукују такву симболичку матрицу како би били што видљивији у пољу. Као пример критике ефеката моћи наводи се критичко разматрање употребе узорних примера социјалних предузетника за нормализацију неутемељених 'знања' о социјалном предузетништву (демистификација неких чувених 'социјалних предузетника' и приказивање стварних социјалних ефеката њиховог предузетништва) (ibidem: 95–96).

3. **Нормативна критика** (постављање моралних основа). У овом домену, за разлику од претходна два, нуди се одговор на питање: шта социјално предузетништво треба да буде? Овај апсект критике полази од неупитности квалификовања социјалног предузетништва као априорно доброг. На социјална предузећа се гледа као на ефикасна средства за решавање социјалних проблема у ситуацији у којој ни профитне фирме, ни држава, ни традиционално грађанске организације нису могле да понуде решење, док, заправо, синергија између социјалног и економског код социјалних предузећа може бити контроверзнија него што се обично мисли. Суштина проблема је у гурању непрофитних и грађанских организација на тржиште, где би оне требало да остваре приходе из којих би решавале социјалне проблеме означене њиховом мисијом. А резултат може бити да њихова реална социјална улога опада, да оне губе капацитет агената промене, што у целини води опадању демократског потенцијала грађанског друштва у једној земљи. Поврх свега, ове организације с муком остварују економску одрживост јер њихов организациони дизајн није подешен за тржишну утакмицу (ibidem: 97–98).
4. **Критика преступа** (откривање правог пута). Овај домен критике односи се на околност да чак и када се конструише нормативна критика, обично се деси да критичар наступа са сопственог моралног становишта и уместо једне нуди другу идеолошку прескрипцију (нпр. уместо маркетизације партиципативну демократизацију), а да се у читавој конструкцији запоставља став, искуство или перцепција непосредно укључених актера, односно

њихово виђење читавог проблема. У овом конкретном случају, ова критика тражи еманципаторски приступ, односно веће уважавање мишљења и захтева самих социјалних предузетника. Посебно је важно како социјални предузетници мисле и поступају у односу на идеолошку климу у којој раде. Деј и Стејер наводе пример британског истраживања које је показало да је у дискурсу социјалних предузетника званични језик креатора политика (појмови као што су тржиште, бизнис, добит, предузетништво и сл.) често коришћен са негативном конотацијом (прљав, експлоататорски и сл.), а да себе као социјалне предузетнике чешће коментаришу као 'то је умишљено', 'претенциозно', 'ја припадам радничкој класи' и сл. (ibidem: 99–100). Овакви налази дефинитивно траже преиспитивање доминантних постулата у истраживању социјалног предузетништва и њихово уподобљавање природи предмета истраживања.

Имајући наведене аспекте критике на уму, истраживач социјалног предузетништва треба да објасни генезу појаве у реалном економском и друштвеном контексту, њену везу са релевантним областима друштвеног живота као што су: привреда, социјална политика, грађански активизам, култура.

2. Развој социјалног предузетништва у Србији

Постоје два главна корена и два тока развоја социјалног предузетништва у Србији. Један ток састоји се од правних форми које традиционално препознаје правни систем у Србији, а које се могу користити за развој социјалнопредузетничких иницијатива. Он укључује задруге и социјална предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом. Други ток састоји се од нових организационих форми које се могу користити за вођење социјалних предузећа. Ови облици су успостављени у контексту недавне, постсоцијалистичке трансформације привреде и система социјалне заштите која је почела у Србији са кашњењем у односу на друге постсоцијалистичке земље. Ови нови типови укључују непрофитне организације (удружења грађана и фондације) и пословна предузећа која послују као *spin off*², развојне агенције и пословне инкубаторе.

Корени првог тока развоја социјалних предузећа у Србији су прилично слаби. Иако је Краљевина Србија била једна од 11 оснивача Међународног задружног савеза у Лондону 1895. године, постојале

2 Привредна друштва обично основана у форми друштва са ограниченом одговорношћу од стране неког удружења грађана.

су две специфичности у развоју задруга у Србији које умањују значај овог историјског наслеђа. Прво, задруге су у то време највише биле развијене у селима као задруге произвођача и/или кредитне задруге (пољопривредне задруге), које су служиле за заштиту сељака, ситних земљопоседника угрожених модернизацијом пољопривреде почетком XX века. Због распрострањености пољопривреде у српској привреди до краја Другог светског рата, дух задругарства проширен је у друге сфере економије у занемарљивој мери – први Закон о привредним задругама, који регулише друге облике задруга осим пољопривредних, уведен је тек 1937. године. (Стојановић и Ђатовић, 2015) Други фактор који је ослабио историјско наслеђе задружног покрета у Србији био је то што су током социјализма (1945–1990) и блокиране постсоцијалистичке трансформације (1990–2000), задруге биле под снажним политичким утицајем државе, губећи на бројности и на демократском карактеру. Сходно томе, са брзом урбанизацијом после Другог светског рата, постојали су прилично скромни политички и институционални, као и историјски и културни предуслови за развој задружног покрета у градовима, док је економска и друштвена улога задруга у руралним подручјима значајно опала.

Што се тиче предузећа за радну интеграцију, појавила су се у значајном броју током социјализма, заснована на снажним егалитарним вредностима и инклузивној социјалној политици, али су их карактерисале знатна економска неефикасност и ниска продуктивност. У већини случајева, њихове економске перформансе биле су још лошије од иначе лошег пословања већине предузећа у опадајућој социјалистичкој привреди. Из тог разлога ова предузећа нису могла да поднесу повећану конкуренцију унутар новопокренуте тржишне привреде.

И задруге и предузећа за радну интеграцију су прошла кроз значајне законске и организационе промене након 2000. године и заједно са непрофитним организацијама створила правну и организациону основу за развој социјалних предузећа у Србији.

Контекст у којем су се развијала социјална предузећа у Србији и у којем су концепти везани за овај сектор ушли у ширу употребу по низу структурних чинилаца личио је на претходно описани период кризе европских држава благостања. Два основна чиниоца су повећање социјалних ризика и броја социјално угрожених грађана с једне стране и слабљење социјалне функције државе у процесу реформе социјалне политике с друге стране. Током ове реформе је изграђена неконзистентна мешавина континенталних и неолибералних концепата, а породица задржала кључну улогу у обезбеђивању благостања. (Вуковић, 2010)

Стога се може прихватити мишљење да је социјално предузетништво огледало трансформације социјалне политике у Србији. (Жарковић и др., 2017) Степен његовог развоја и политика државе усмерена у том правцу је један индикатор степена усмерености социјалне политике на решавање социјалних проблема кроз мере активног укључивања угрожених грађана.

Већ смо констатовали да се идеја савременог социјалног предузетништва у Србији појавила кроз процес културног и политичког приближавања Европској унији, али за потпуније објашњење развоја социјалног предузетништва у Србији морају се уважити и неке специфичности које његов контекст овде разликују од модела препознатих у европском окружењу. Овде се најпре мисли на то да Србију већ дуго времена карактерише знатно заостајање у привредном развоју праћено економским проблемима који се неконтролисано преливају на терет породице/домаћинства. Због овога је број грађана који нису укључени кроз стандардне тржишне механизме у Србији већи него у већини европских земаља. Ови проблеми угрожавају функционисање читаве привреде и због тога јачање социјалних предузећа као облика активног укључивања у тржиште рада и шире економске и друштвене односе може до одређене мере растеретити тржишну привреду великих социјалних очекивања.

Међутим, не треба од социјалних предузећа имати превелика очекивања у погледу решавања проблема запошљавања и социјалног укључивања, каква су се у једном моменту исказала кроз понуђена законска решења за регулисање социјалног предузетништва у Србији³. Тржишна економија у Србији још увек није довољно развијена да би успешно смањивала незапосленост и у таквом контексту треба реалистично планирати обим и досег социјалног предузетништва. Зна се да су социјална предузећа усмерена пре свега на запошљавање теже запошљивих категорија, оних које су знатно ускраћене за ресурсе потребне за укључење у тржишну привреду или које се сусрећу са културним, политичким и социјалним препрекама у приступу тим ресурсима. Осим тога, запошљавање или радна интеграција нису једина функција социјалних предузећа, она често обављају стандардне пословне активности да би зараду усмеравала на решавање социјалних или еколошких проблема, директно или индиректно, тако што ће донирати непрофитним организацијама које су их основале.

3 У првом нацрту Закона о социјалним предузећима постојала је амбиција да се путем социјалних предузећа, у чијем оснивању би велику улогу играле локалне администрације, у већем степену решава општи проблем незапослености, а не само запошљавање теже запошљивих група.

Још један отежавајући фактор за развој социјалног предузетништва је то што је предузетнички дух у Србији још увек слабо развијен. Земља је најпре прошла кроз 45 година социјализма током којих је приватно предузетништво било потиснуто у мале нише привредног живота (ситни пољопривредници, занатлије и неке слободне професије). Потом је током деведесетих уследило десет година прљаве приватизације, корупције и клијентелизма које су код великог броја грађана компромитовале идеју и праксу предузетништва – оно је, по правилу, изједначавано са тајкунизацијом. Као резултат оваквог начина (ре)конституисања капитализма у Србији, „...мали је број предузећа која могу да издрже отворену тржишну утакмицу, а велики број 'предузетника' је оријентисан на клијентелизам, сиву економију и друге облике економског понашања који угрожавају нормално функционисање формалних институција. Свакако је још мања вероватноћа да се предузетничка знања и вештине нађу међу онима који се затекну у пољу социјалне економије. Ово све заједно носи притајену претњу да би покушај да се ојача функција социјалног предузетништва био угрожен бројним настојањима да се манипулише евентуалним погодностима које би биле предвиђене за пословање социјалних предузећа. А одговорност социјалних предузетника је утолико већа уколико је теже мерљива економским индикаторима. Из ових разлога социјално предузетништво мора представљати уређен сектор у којем ће се јасно видети улоге предузетника, законодавца, централне извршне власти, локалних власти, координационих тела, надзорних тела.“ (Цвејић, 2016: 51–52)

Коначно, додатни проблем са којим се социјално предузетништво суочава у Србији је то што су информације којима располажу креатори политика и процена капацитета социјалних предузећа у великој мери под утицајем помињаног мита о социјалном предузетништву. Због овога се, и поред добре намере дела администрације да уреди оснивање и пословање социјалних предузећа, постојећи ентитети у овом сектору у Србији суочавају са неизграђеним институционалним оквиром. Важан део ове неизграђености је недостатак одговарајућих финансијских подстицаја како за креирање активности, тако и за одржање текућег пословања. Главни проблем је недостатак микрофинансирања и погодности у процесу јавних набавки. Постојање ових елемената у правном и пословном окружењу омогућило би лакше оснивање и пословање социјалних предузећа, што би довело до коначног уобличавања овог сектора у Србији.

Оно што је повољно то је да још увек постоје интересовање и фондови међународних организација и институција из којих су финансијски подржана социјална предузећа, што је омогућило да се њих

неколико стотина стабилизује на тржишту и сада представља модел истрајности и успешности за нове предузетнике који се појављују у овом пољу. Од великог значаја је и партнерство социјалних предузећа са локалним институцијама које се може идентификовати не само у области пружања услуга већ и у многим другим областима. Раније анализе су показале да је неколико локалних самоуправа у Србији помогло иницијативе у области социјалног предузетништва, тако што су уступиле на коришћење пословни простор или обрадиво земљиште. Партнерство социјалних предузећа са пословним сектором такође је у порасту. Све су чешћи случајеви у којима предузећа из пословног сектора купују производе или услуге од социјалних предузећа, или их помажу новчаним донацијама и промоцијом. (Shrestha, 2013: 50–51)

3. Еко-систем и појавни облици социјалних предузећа у Србији

3.1. Еко-систем

Промене у правном оквиру релевантном за социјална предузећа у Србији су биле веома мале од времена када је појам ушао у ширу употребу. Још увек је валидна констатација из ранијег истраживања да концепт социјалних предузећа „није препознат на адекватан начин унутар правног система у Србији, иако је значај концепта и његових позитивних ефеката препознат у трећем сектору и у стручној јавности. Ниједан законски пропис у нашој земљи не регулише ово питање на свеобухватан начин.“ (Цвејић и др., 2011) Међутим, ваља истаћи да су у неколико променених или новоусвојених закона учињене измене које су повољне за развој социјалних предузећа. То су: Закон о социјалној заштити, Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом, Закон о удружењима грађана, Закон о задужбинама и фондацијама, Закон о привредним друштвима, Закон о задругама, Закон о волонтирању, Закон о порезу на добит и Закон о порезу на додату вредност. Неке од ових измена закона су директно увеле концепт социјалних предузећа, што је отворило више простора за њихово оснивање и пословање. „Сад се појам социјалног предузећа спомиње у Закону о социјалној заштити и Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа с инвалидитетом, док нови Закон о задругама предвиђа оснивање и пословање посебног облика – социјалне задруге. Поред тога, нови Закон о удружењима грађана даје овим правним субјектима могућност остваривања прихода од обављања делатности, што им, у ствари, омогућава да раде као социјална предузећа.“ (Вукмировић et al., 2014: 13–14)

Последња новост у вези с правним оквиром у Србији је недавни покушај владе да изради Закон о социјалним предузећима. Министарство

рада, запошљавања и социјалне политике основало је радну групу у 2012. години са задатком да припреми Нацрт закона о социјалним предузећима. Предлог нацрта закона критиковали су организације грађанског друштва које се залажу за социјална предузећа и финансијски и правни стручњаци који се баве питањем социјалних предузећа због редуквања концепта социјалних предузећа само на функцију запошљавања угрожених група, као и због оптерећивања постојећих социјалних предузећа обавезом преноса 50% добити у државни фонд и ограничавања величине добити коју социјална предузећа могу имати. Многе организације грађанског друштва и социјална предузећа жалили су се против нацрта на отвореној расправи у Народној скупштини и зауставили су његову израду. (Смарт Колектив, 2017: 4) Министарство за рад, запошљавање, борачка и социјална питања је 2015. године формирало нову радну групу да настави са израдом предлога закона. Нови предлог је направио значајна побољшања у односу на одбачени, али разумевање социјалних предузећа и даље је било ограничено на запошљавање тешко запошљивих група, предвиђени подстицаји социјалним предузећима били су прилично скромни, а предвиђена улога локалних јавних управа у оснивању и регистрацији друштвених предузећа превелика. Након што је представљен почетни нацрт, Коалиција за развој социјалног предузетништва⁴ је поднела своје сугестије за побољшања. Процес је у том тренутку заустављен због парламентарних избора у априлу 2016. године, али је радна група наставила са активностима у децембру 2017. године. Предлог закона је поново унапређен и овог пута представници Министарства саопштили су да очекују од представника грађанског друштва да предложи чланове закона који би регулисали положај удружења грађана, јер је то најчешћи облик социјалног предузећа у Србији.

Што се тиче институционалног оквира, једино јавно тело на централном нивоу које се непосредно бави социјалним предузећима је Радна група Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања, али она само ради на нацрту закона о социјалним предузећима и не пружа директну подршку социјалним предузетницима. Међутим, Министарство је изразило намеру да оснује стални тим за праћење сектора и координацију политика релевантних за социјална предузећа. До тог тренутка најрелевантнији актер на централном нивоу у односу на социјална предузећа је Тим за социјално укључивање и смањење сиромаштва (SIPRU) Владе Републике Србије. „SIPRU је формирала Влада Србије у 2009. години, са мандатом јачања владиних капацитета за развој и спровођење политика социјалне инклузије засноване на добрим

4 Неформална мрежа удружења грађана, фондација и социјалних предузећа која се бави и залагањем за социјалну економију и социјално предузетништво.

праксама у Европи [...] SIPRU је препознао социјално предузетништво као добар механизам за социјално укључивање и економско оснаживање маргинализованих група, за пружање социјалних услуга и за развој руралних и неразвијених општина.“ (Смарт Колектив, 2017: 9) Још један релевантан јавни орган је Београдски центар за социјално предузетништво. Центар је основао Град Београд у 2013. години са циљем пружања образовних и програма обуке за развој социјалних предузећа на локалном нивоу, али до сада је углавном имплементирао програме запошљавања, а не предузетништво.

3.2. Типови социјалних предузећа

Социјална предузећа се појављују у Србији у облику појединачних иницијатива или релативно организованих подсектора (нпр. предузећа за запошљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом). На основу ранијих мапирања (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008; Вукмировић и др., 2014) заинтересоване стране у Србији препознају седам типова друштвених предузећа и ова типологија је широко прихваћена⁵. Заснована је на комбинацији правног облика и врсте пословања. Друштвена предузећа у Србији најчешће се могу наћи међу следећим правним облицима које дефинише Агенција за привредне регистре: задруге, предузећа за запошљавање и професионалну рехабилитацију особа са инвалидитетом, удружења грађана и фондације (непрофитне организације) и друштва с ограниченом одговорношћу и акционарска друштва. Ако се социјално предузеће региструје као друштво с ограниченом одговорношћу или акционарско друштво, обично ради као spin-off (подружница) непрофитне организације или као пословни инкубатор или као развојна агенција.

3.2.1. Удружења грађана и фондације

Удружења и фондације углавном су основане да експлицитно прате друштвене циљеве и остварују своју социјалну мисију. Иако навођење изричитог друштвеног циља није обавезно за њихову регистрацију, већина удружења и фондација их наводи у својим статутима. Друга карактеристика која истиче јаку социјалну димензију друштвених предузећа регистрованих као удружење или фондација јесте њихова оријентација према угроженим категоријама становништва дефинисаним Законом о социјалној заштити. Ове врсте социјалних предузећа запошљавају такве особе или им пружају услуге и/или финансијску подршку.

5 Кратки описи конкретних примера различитих типова социјалних предузећа се могу наћи у Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008; Вукмировић и др., 2014; Цвејић, 2016.

Удружења и фондације се јављају као важан и конкурентни актер у пружању услуга социјалне заштите (SeConS, 2013). Током процеса трансформације система социјалне заштите након пада социјализма, неколико десетина непрофитних организација, које су биле активне у промоцији и заштити социјалних права различитих угрожених група, искористиле су законску могућност и започеле организовање и пружање услуга својим циљним групама или су започеле са обављањем делатности у циљу остваривања прихода и њиховог преусмеравања на потребе својих циљних група.

Оснивање и пословање удружења грађана и фондација је уређено посебним законима. Међутим, одредбе које регулишу њихову економску активност и стварање прихода веома су сличне. Најважније је да оба облика имају право да стичу приходе од економске активности (пружање услуга или производња добара). Осим тога, оба су ослобођена плаћања пореза на додату вредност (ПДВ) за приходе до дефинисаног износа (око 70.000 евра у 2017. години). С обзиром на ове законске могућности, важно је напоменути да су у стварности најважнији извор прихода за удружења и фондације и даље донације, а само 25% њих остварује више од 20% прихода од економске активности. Осим тога, око 20% непрофитних организација у Србији стиче и приходе од чланарине, а за пола њих тај извор чини више од 30% укупног буџета (Грађанске иницијативе, 2017: 10). Овим организацијама није дозвољено да дистрибуирају добит, а стечену имовину не могу пренети на приватно лице, него једино на локалну самоуправу у којој су регистрована. Ако удружење или фондација престану да постоје, њихова имовина постаје власништво локалне самоуправе у којој су регистровани.

Један од ређе испуњених услова из дефиниције социјалног предузећа међу удружењима и фондацијама је демократско и инклузивно управљање. Релевантни закони предлажу демократску и партиципативну организациону структуру за ове субјекте која подразумева скупштину, управни одбор и надзорни одбор. С друге стране, исти ти закони дозвољавају да три особе могу регистровати удружење на приватној адреси, односно да фондација може бити регистрована од стране једне особе, што формално дозвољава да се активност планира и одвија у уском кругу људи. Из ових разлога испуњеност услова партиципативног управљања зависи од тога шта се дешава у пракси. Оно што подстиче удружења и фондације на демократско и инклузивно управљање је потреба ових организација да се повежу са заинтересованим странама и представницима циљних група како би оствариле проглашене циљеве и одржавале релевантне економске активности. Представници

заинтересованих страна (оснивачи, локална управа, непрофитне организације, профитна предузећа) често су укључени у њихове надзорне одборе, а у неким случајевима и у управне одборе. Међутим, учешће корисника (корисници услуга, потрошачи, угрожене групе) ретко се примећује. Чињеница да само мали број чланова циљних група учествује у раду социјалних предузећа регистрованих као удружења или фондације ограничава видљивост ових социјалних предузећа међу локалним становништвом и тиме ограничава њихову улогу у даљем развоју активности социјалних предузећа.

3.2.2. Предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом

Предузећа за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом су најразвијенији тип социјалних предузећа у Србији. Закон о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом дефинише их као вид запошљавања и стручног усавршавања особа које су тешко запошљиве. Ова предузећа могу бити јавна или приватна и регистрована су у Агенцији за привредне регистре. Њихова привредна активност регулисана је Законом о привредним друштвима, али она добијају значајне субвенције од државе и имају приоритет када се такмиче на јавним тендерима.

Закон о оснивању и пословању ових предузећа ревидиран је 2009. године, у складу са намером државе да повећа њихову одговорност и економску одрживост. Као резултат тога, нека предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом у државној својини су затворена, а нека су реструктурисана и приватизована. Такође, успостављено је неколико нових приватних предузећа овог типа. Сада цео сектор мање зависи од државних субвенција и много боље финансијски послује, што је такође побољшало њихову аутономију у односу на државу.

Осим плаћања зарада запосленима, предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом морају да осигурају адекватну обуку и психолошку подршку особама са инвалидитетом. Она заузврат добијају субвенције за плате запослених са инвалидитетом и имају користи од уговора са другим приватним или јавним предузећима и институцијама који своју законску обавезу доприноса запошљавању особа са инвалидитетом испуњавају тако што имају уговор о пословној сарадњи са предузећима за радну интеграцију особа са инвалидитетом. Не постоји формално ограничење дистрибуције добити у овим предузећима, али су она у обавези да део те добити потроше на пружање сталне подршке особама са инвалидитетом на радном месту и на побољшање услова њиховог рада путем обука и асистивних технологија. За ово последње се могу такмичити на тендерима за подршку коју пружа држава.

Закон не захтева формално учешће других заинтересованих страна у управном одбору предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом. Међутим, пошто су она у Србији у законској обавези да имају најмање 50% особа са инвалидитетом међу запосленима, од којих најмање 10% оних које захтевају посебне услове на радном месту, уобичајено је да ова предузећа блиско сарађују са удружењима особа са инвалидитетом и подржавају њихову мисију. Такође, држава има директан утицај на социјални ефекат ових предузећа кроз праћење примене стандарда за запошљавање особа са инвалидитетом.

Многа од ових предузећа модернизовала су своју технологију и проширила спектар производа у последњих неколико година, показујући тиме способност одрживог раста и повећања капацитета за запошљавање особа са инвалидитетом. Број предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом у Србији је мали, али су она прилично видљива захваљујући заговарачким и промотивним активностима удружења особа са инвалидитетом. Такође, ова предузећа имају своје удружење кроз које промовишу своје друштвене циљеве, размењују искуства, оснажују нова предузећа ове врсте, успостављају пословне контакте и подижу свест шире јавности о запошљавању особа са инвалидитетом.

3.2.3. *Задруге*

Задруге у Србији су више оријентисане ка промовисању интереса својих чланова него јавног интереса у локалној заједници. Међутим, чланство у неким задругама чине припадници специфичних угрожених група (мали пољопривредници, сиромашне занатлије, неквалификовани радници), тако да су оне посебно усмерене ка подршци интересима ових група или пружају основне услуге социјалне заштите (здравствена заштита, становање, искорењивање сиромаштва) и могле би се према томе сматрати социјалним предузећима. У два истраживања о социјалним предузећима у Србији, обављена 2007. године (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008) и 2013. (Вукмировић и др., 2014), анализирана је прилагођеност задруга као привредних субјеката концепту социјалног предузећа и закључено је да већина не-пољопривредних задруга (тј. здравствене, омладинске, стамбене задруге) не одговарају дефиницији социјалног предузећа јер су успостављене како би служиле интересима руководства и запослених, а не интересима чланова задруге, или због тога што је њихово пословање усмерено искључиво на стицање профита. Случај је био другачији у погледу пољопривредних задруга – у Србији су то најчешће биле задруге малих пољопривредних произвођача с друштвеним циљем да заштите ову друштвену групу од упадања у

сиромаштво и на тај начин ојачају одрживост руралног развоја. У градовима сличан аргумент је био за сиромашне занатлије – ако нису регистровани индивидуалну радњу, придруживање задрузи је било средство економског опстанка за њих и њихове породице.

Међутим, након увођења концепта социјалне задруге у Закон о задругама, са посебним одредбама којима се више наглашава њихов социјално-предузетнички карактер, нема разлога да се други типови задруга третирају као социјална предузећа. Закон о задругама наводи да би најмање 50 посто добити социјалних задруга требало реинвестирати ради постизања друштвених циљева. С друге стране, да би слика била јаснија, треба напоменути и да је ова врста задруге новина у Србији, па се још увек ретко проналази: у Агенцији за привредне регистре регистроване су само 4 задруге које имају реч „социјална“ у свом називу.

Задруге су регистроване у Агенцији за привредне регистре и послују у складу са Законом о привредним друштвима. Успостављају се на конститутивној скупштини на којој оснивачки уговор потписује најмање пет индивидуалних лица. Оснивачи су обавезни да допринесу улозима или чланарином. Улози могу бити финансијски или у натури, али ако су у натури, они би требало да буду изражени у новчаној вредности. Минимални почетни капитал за оснивање задруге је дефинисан на 100 динара (мање од 1 евра). Дистрибуција добити и покриће губитака строго су регулисани законом како би се заштитила имовина и пословање задруге. Принудна ликвидација задруге регулисана је овим законом, док је случај стечаја регулисан Законом о стечају. Наведене законске одредбе постављају захтевније услове за оснивање ентитета него у случају Закона о удружењима грађана и због тога су социјална предузећа склонија да преузму правни облик удружења него задруга.

3.2.4. Друштва са ограниченом одговорношћу и акционарска друштва

Овај правно-пословни облик социјалних предузећа се најређе јавља у Србији. Најчешће се дешава да их оснивају удружења како би путем комерцијалног пословања финансијски подржала своје социјалне циљеве. У том случају ова друштва са ограниченом одговорношћу и акционарска друштва послују као *spin off* или пословни инкубатор. Ако их оснивају локалне управе или национална управа, обично послују као развојне агенције. Ова предузећа су регистрована у Агенцији за привредне регистре и формално се не разликују од других привредних друштава овог типа у било ком аспекту, осим по правилима и

ограничењима утврђеним њиховим сопственим статутима и интерним прописима. Ови статuti и интерни прописи су обично дефинисани под јаким утицајем њихових оснивача. Ова околност с једне стране ограничава аутономију ових предузећа, али с друге обезбеђује њихову друштвену мисију и контролисану расподелу добити. Ограничење расподеле добити може се регулисати и уговором између оснивача (удружења грађана или фондације) и *spin off*-а (социјалног предузећа), обично тако што се више од 50% профита усмерава оснивачу ради остваривања његових друштвених циљева. Социјална предузећа која су регистрована као привредна друштва често остварују приходе и из других извора. Они добијају донације и различите врсте подршке локалне управе.

Пословни инкубатори и агенције за развој су углавном пружаоци услуга који организују обуку и подршку управљању другим социјалним предузећима; *spin off*-ови обављају различите врсте послова: прераду хране, угоститељство, производњу, помоћ у кући старијим особама, вођење дневних центара. Веома често се њихови послови ослањају на иновативне идеје, нпр. примену напредних информационих технологија у радном ангажовању особа са лаким интелектуалним потешкоћама, увођење нове врсте хране на локалном тржишту, рециклирање природних материјала у производњи итд. Њихова социјална димензија се такође може инкорпорирати у њихове производе или услуге. Примери обухватају услуге усмерене на угрожене групе које би у супротном остале потпуно искључене (нпр. помоћ у кући старијим особама из селских насеља, подела obroка избеглицама или оснаживање угрожених жена кроз различите обуке). На другој страни, ове врсте друштвених предузећа често подржавају своје матичне организације/институције не само финансијски већ и кроз друштвени активизам и промовисање инклузивних и одрживих заједница.

Инклузивно управљање се примењује у овом типу социјалних предузећа првенствено путем учешћа оснивача (удружења и фондација) који заступају интересе различитих угрожених група или неки општи интерес. Крајњи корисници немају могућност да директно утичу на пословне планове ових социјалних предузећа, осим оних крајњих корисника који су истовремено и запослени. Међутим, код већине ових социјалних предузећа постоји свест о сопственој друштвеној мисији и одговорности за подизање свести у заједници, тако да она питају своје клијенте и/или кориснике о њиховим потребама и обраћају пажњу на њихове сугестије. То се обично врши кроз свакодневно пружање услуга или путем истраживања мишљења.

4. Стање социјалног предузетништва у Србији

Појам социјалног предузетништва у Србију је стигао са првим истраживањима која су урађена на ову тему и која су припремила полазно мапирање социјалних предузећа (Цвејић, Бабовић, Вуковић, 2008; Парун, Петрушић, 2008). Добра околност за праћење развоја сектора је да постоје честа истраживања и извештавања, како о социјалним предузећима, тако и о ширем концепту социјалне економије. Промене у сфери социјалне економије су важне и за развој социјалног предузетништва, јер промене сродних облика, као што су задруге и непрофитне организације, утичу и на структуру и економске перформансе социјалних предузећа. Због тога је значајно поменути да је у последњем извештају о развоју социјалне економије у Европској унији истакнуто да су у Србији два пута рађена обухватна истраживања у области социјалне економије: први пут сателитски рачуни задружног сектора 2009. године, а други пут анализа економских и социјалних ефеката социјалних предузећа 2014. године. (Monzon, Chaves, 2016)⁶

Након 2014. године није рађено ново истраживање социјалних предузећа које би пружило најновије процене броја предузећа, њихове регионалне распрострањености, броја запослених и других економских и социјалних показатеља, тако да се у 2018. години још увек ослањамо на закључке из поређења налаза истраживања из 2008. и 2014. године. (Цвејић, 2016)

Табела 1. Величина и структура сектора социјалног предузетништва, 2007. и 2013.

Тип социјалног предузећа	2007	2013
Удружење грађана и фондације	162	306
Предузеће за професионалну рехабилитацију и запошљавање особа са инвалидитетом	55	45
Агенције за развој	13	32
Пословни инкубатори	8	18
Зависна предузећа/ <i>spin-off</i>	24	8
Остало	2	2
УКУПНО	264	411

Извор: Цвејић, 2016: 57

6 Оба истраживања је урадио Републички завод за статистику у оквиру пројеката Европске комисије.

Подаци из Табеле 1 намећу два важна закључка. Први је да примена јасне дефиниције социјалног предузећа уз критички приступ концепту приказаном на почетку овог рада омогућује издвајање само малог броја социјалних предузећа у Србији. Други важан закључак је да постоји упадљива тенденција пораста броја социјалних предузећа између 2007. и 2013. године. Број предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом је донекле смањен, што је пре свега резултат чињенице да су се нека од њих угасила под притиском захтева за већом пословном дисциплином наметнутих током процеса реструктурирања иницираног изменама у Закону о професионалној рехабилитацији и запошљавању особа са инвалидитетом. Смањен је и број зависних предузећа (обично регистрованих у форми друштва са ограниченом одговорношћу – д.о.о.), али је број невладиних организација (НВО) које се баве социјалним предузетништвом порастао за готово два пута и оне сада још више доминирају сектором. Овакав пораст проистиче пре свега из промена у Закону о удружењима грађана које су донеле могућност да НВО стичу приходе обављајући неку регистровану делатност. „Овакво законско решење је олакшало овим организацијама да интензивирају своје економске активности усмерене на дефинисане социјалне циљеве. Тренду повећања броја НВО социјалних предузећа за скоро дупло је сигурно допринело и неколико година искуства у сектору и различити промотивни и едукативни програми који су се одвијали у Србији у међувремену. Када помињемо програме подршке социјалном предузетништву, ваља приметити да је између 2007. и 2013. године порастао и број социјалних предузећа која имају првенствено овакву намену, а то су агенције за развој и пословни инкубатори. Све у свему, може се констатовати да је сектор направио видан пораст и да се диференцира у правцу одрживог развоја.“ (Цвејић, 2016: 57)

Важан налаз је и да различити типови социјалних предузећа истичу различите социјалне циљеве. Удружења и фондације се најчешће оријентишу на социјално-хуманитарну подршку припадницима рањивих група становништва и у мањој мери на едукације и информисање. Предузећа за радну интеграцију особа са инвалидитетом се највише усмеравају на запошљавање и економско оснаживање. Агенције за развој и инкубатори за најважније социјалне циљеве бирају економско истраживање и запошљавање, али посредно, подршком у започињању и вођењу послова, што уједно помаже локални развој. (Цвејић, 2016: 62)

Овome можемо додати да најновији квалитативни увид у развој друштвених предузећа у Србији углавном потврђује налазе из квантитативних истраживања – уочава се значајан помак у структури социјалних

предузећа и појављују се нова. На последњем такмичењу за финансијску подршку од стране UniCredit фондације одабрано је 13 кандидата за завршни круг. Међу њима је било: 4 стара предузећа, додатна 2 која су афирмисана и стабилно послују и 7 нових иницијатива. Већина нових иницијатива регистрована је као удружење грађана, али постоји и једна пољопривредна социјална задруга и неколико привредних друштава. Радна интеграција, услуге социјалне заштите и производња хране су три доминантне економске активности које обављају нова социјална предузећа. Док су нека од њих показала развијену способност умрежавања и повезивања различитих актера како би добила потребну подршку, друга имају иновативне идеје у пословању и радној интеграцији.

Закључак

Из претходних разматрања се види да у Србији постоји упадљива и хитна потреба за подршком развоју социјалног предузетништва. Ова потреба не проистиче само из великог броја особа којима је потребна подршка за успешније укључивање у заједницу. Други важан разлог је неконзистентна социјална политика и слабост институција које, осим што не располажу довољним буџетским средствима, не показују довољне капацитете ни да препознају све изворе социјалних проблема са којима се друштво и локалне заједнице суочавају, нити да их ефикасно решавају. Последично, ово развија атмосферу неповерења између грађана и институција и тражи интервенцију 'треће стране' како би се подигао степен социјалне укључености у друштву.

Као што је наглашено у недавној анализи социјалног предузетништва у Србији, у последњих десет година су се стекла подстицајна искуства у овој области, а из окружења кроз различите програме и пројекте још увек стиже конкретна подршка, како финансијска тако и саветодавна. Још важније је да у Србији постоји традиција удруженог наступања на тржишту са социјалном мисијом, а да су у неколико правних форми препозната аутентична новија искуства. У центру сектора се налазе непрофитне организације (удружења грађана и фондације) које показују свест о улози и могућностима различитих актера у креирању и примени инклузивне социјалне политике, али и инвентивно организују своје активности на повећању друштвене кохезије. (Цвејић, 2016: 64) С друге стране, према налазима мапирања у Србији, два најчешћа проблема са којима се суочавају социјална предузећа су недостатак новца и неповољан правни оквир. Постоји и изванредан број других проблема, али се они разликују у зависности од правно-пословне форме. Осим тога, за већину оних који још не улазе

у зону социјалног предузетништва велики проблем представља недостатак предузетничких склоности и одговарајућих знања и вештина.

Употреба појма 'социјално предузеће' је постала распрострањена међу организацијама грађанског друштва и у стручној јавности, а све чешће га користе и креатори политика. У јавној дебати подстакнутој израдом нацрта закона о социјалним предузећима се све више гради критички став према овом појму, што доприноси разбијању мита о социјалном предузетништву и реалном сагледавању његових укупних социјалних и економских ефеката у друштву Србије, а самим тим и капацитета да допринесе одрживом развоју инклузивног друштва у будућности. Ипак, иако се појам најчешће користи у позитивној конотацији, све то нема адекватан одраз у правном и институционалном оквиру. Не постоји ниједан документ јавне политике који на свеобухватан начин регулише питање социјалног предузетништва, као што не постоји ни одговарајуће тело у јавној управи које би било надлежно за развој, координацију и праћење у пољу социјалног предузетништва. Стога је добро да постоје индикације да је сектор социјалног предузетништва у Србији прешао из иницијалне у фазу институционализације, препознате у иницијативама владиних тела (министарства надлежног за запошљавање и социјалну заштиту, владине јединице за социјално укључивање, као и канцеларије за сарадњу са грађанским друштвом) да се приступ овом сектору уреди.

Може се рећи да креатори политика у последње време све више виде да је потребно формулисати политику у овој области, тако да тек предстоји рад на унапређењу постојећег правног и институционалног окружења. Али, у том послу се не креће од нуле. Социјална предузећа настају и опстају и у постојећим условима и играју све запаженију улогу у решавању социјалних проблема. Резултати истраживања су показали да се међу удружењима грађана и фондацијама, које су кључни актери у сектору, могу препознати оне које имају предузетнички капацитет и следе јасан социјални циљ, те на тај начин остварују значајан социјални ефекат. Осим тога, све су чешћи примери добре сарадње између администрације, приватног сектора и социјалних предузећа на локалном нивоу, што говори да социјална предузећа као форма социјалне економије могу да играју реалну улогу у инклузивном локалном развоју. (Цвејић, 2016: 64) Ово су карактеристике на основу којих се може издвојити језгро малог, али динамичног сектора који треба да се нађе у фокусу промена у правном, финансијском и институционалном оквиру. Ове промене треба да допринесу повећању броја, већој самосталности и економској одрживости социјалних предузећа.

ЛИТЕРАТУРА

- Amin, A., Cameron, A. and R. Hudson (2002) *Placing the Social Economy*. London and New York: Routledge
- Anheir, H. K. (2005). *Non Profit Organizations. Theory, management, policy*. New York, London: Routledge
- Бабовић, М. (ур.) (2010) *Изазови нове социјалне политике*, Београд: Секонас
- Батеман, М., Пеннарз, Ј. (2009) *Социјална предузећа у Србији: институционални оквир и практична искуства задруга*, Београд: УНДП
- Bornstein, D. (2007), *How to Change the World: Social Entrepreneurs and the Power of New Ideas – Updated Edition*, Oxford University Press
- Borzaga, C. and Defourny, J. eds. (2001) *The Emergence of Social Enterprises*, London: Routledge
- Borzaga, C., Galera, G. and R. Nogales, eds. (2008) *Social Enterprise: A New Model for Poverty Reduction and Employment Generation*. Bratislava: UNDP Regional Bureau
- Цвејић, С., Бабовић, М. и О. Вуковић (2008) *Майирање социјалних предузећа у Србији*, Београд: УНДП
- Цвејић, С. и др. (2011) *Прејоуре за подршку развоја капацитетна социјалних предузећа у Србији*. Београд: Европски покрет у Србији
- Svejić, S. ed. (2013) *Cooperatives and Social Enterprises in Europe and in Transitional Contexts*, Belgrade: Institute for Sociological Research
- Svejić, S. (2015) Social impact of social enterprises in Serbia, у Димитријевић, Б., ур. *Државност, демократијација и култура мира*. Ниш: Филозофски факултет
- Цвејић, С. (2016) *Социјална економија. Појам и пракса у Србији*. Београд: Чигоја
- Defourny, J. (2001) Introduction: from third sector to social enterprise, in Borzaga, C. and J. Deforny, eds. *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge
- Defourny, J., Nyssens, M. (2008) Social Enterprise in Europe: Recent Trends and Developments, EMES Research Network, WP no. 08/01
- Defourny, J. And Nyssens, M. (2010) Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences, *Journal of Social Entrepreneurship*, 1: 1, pp. 32–53
- Dey, P. and Steyaert, C. (2012a), Social entrepreneurship: critique and the radical enactment of the social, *Social Enterprise Journal*, Vol. 8 Iss: 2 pp. 90–107
- Dey, P. and Steyaert, C. (2012b) Critical Reflections on Social Entrepreneurship, in Volkmann, C. K., Tokarski, K. O. and Ernst, K. (eds.) *Social entrepreneurship and social business: an introduction and discussion with case studies*. Wiesbaden: Gabler Verlag
- Dey, P. and Steyaert, C., (2018) Myth in social entrepreneurship research: an inquiry into rationalist, ideological and dialectic practices of demystification, in Dey, P. and Steyaert, C., eds. *Social Entrepreneurship*. Cheltenham: Edwar Elgar Publishing, Ltd.

- Dey, P. and Steyaert, C., eds. (2018) *Social Entrepreneurship*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, Ltd.
- European Commission (2013) Social economy and social entrepreneurship. *Social Europe guide*, Volume 4
- European Commission (2014) *A map of social enterprises and their ecosystems in Europe*
- Европски покрет у Србији (2008) *Социјална предузећа и улога алтернативне економије у процесима европских интеграција*, Београд
- Грађанске иницијативе (2017) *Економска активност организација цивилног друштва*. Пројектни извештај. Преузето са <https://www.gradjanske.org/wp-content/uploads/2018/03/Izvestaj-privredna-delatnost-2017.pdf>
- Graefe, P. (2005) *Roll-out Neoliberalism and the Social Economy*, paper presented at the Annual Meeting of the Canadian Political Science Association, University of Western Ontario
- Kerlin, J. (2006) Social Enterprise in the United States and Europe: Understanding and Learning from the Differences, *Voluntas*, 17, 3: 246–262
- Laville, J.-M. and M. Nyssens (2001) The social enterprise: towards a theoretical socio-economic approach, in Borzaga, C. and J. Deforny, eds. *The Emergence of Social Enterprise*. London: Routledge
- Leadbeater, C. (1997) *The Rise of the Social Entrepreneur*. London: Demos
- Moizer, J., Tracey, P. (2010) Strategy Making in Social Enterprise: The Role of Resource Allocation and Its Effects on Organizational Sustainability, *Systems Research and Behavioral Science*, Published online in Wiley InterScience: www.interscience.wiley.com, DOI:10.1002/sres.1006
- Monzon, J. L. and R. Chaves (2007) *The Social Economy in The European Union*, Brussels: European Economic and Social Committee
- Monzon, J. L. and R. Chaves (2008) The European Social Economy: Concept and Dimensions of the Third Sector. *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol. 79, No. 3/4
- Monzon, J. L. and R. Chaves (2012) *The Social Economy in the European Union*. Brussel: European Economic and Social Committee
- Monzon, J. L. and R. Chaves (2016) *Recent Evolutions of the Social Economy in the European Union*. Brussels: European Economic and Social Committee
- Nicholls, A. (2006) *Social entrepreneurship: new models of sustainable social change*, Oxford University Press
- Парун Колин, М. и Н. Петрушић (2008) *Социјална предузећа и улога алтернативне економије у процесима европских интеграција*. Београд: Европски покрет у Србији
- Roger, S., Cornforth, C., Aiken, M. (2009) The Governance Challenges of Social Enterprises, *Annals of Public and Cooperative Economics*, June 2009, Vol. 80 Issue 2, p. 247–273

- Rothschild, J. (2009) Workers Cooperatives and Social Enterprise: A Forgotten Route to Social Equity and Democracy, *American Behavioral Scientist*, Mar 2009, vol. 52 Issue 7, p. 1023–1041
- SeConS, 2013. *Компаративна анализа улоге цивилној друштва у уружању услуга социјалне заштите на Балкану*. Београд: SeConS
- Shrestha, M. (2013) *Перспективе и фазе развоја социјалној предузетништва у Србији*. Дипломски рад, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
- SIPRU, (2013) *Feasibility Study for Establishment of Fund for Social Inclusion in Republic of Serbia*, Belgrade
- Smart Kolektiv (2017) *The Social Enterprise Eco-System in Serbia*, Belgrade: Smart Kolektiv.
- Social Business Initiative* (2011) Bruselles: European Commission
- Spear, R., Aiken, M., Noya, A., Clarence, E. (2013) *Boosting Social Entrepreneurship and Social Enterprise Creation in the Republic of Serbia*, OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Papers 2013/12, OECD Publishing
- Стојановић, Ж. и Ђатовић, Д. (2015) *Загрударство у Србији*. Београд: HESPERIAedu
- Thomas, A. (2004), The Rise of Social Cooperatives in Italy, *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations*, Vol. 15, No. 3
- Велев, Г. ур., (2011) *Социјално предузетништво: модели, компаративна пракса и правни оквир социјалној предузетништва у Србији*, Београд: Група 484
- Volkman, C. K., Tokarski, K. O. and Ernst, K. (eds.) (2012) *Social entrepreneurship and social business: an introduction and discussion with case studies*. Wiesbaden: Gabler Verlag
- Vukmirović, D. et al. (2014) *Economic Impact of Social Enterprises in the Republic of Serbia*. Begrade: National Statistical Office
- Вуковић, Д. (2010), Изазови обликовања социјалног режима у Србији, у Бабовић, М. (ур.) *Изазови нове социјалне политике*, Београд: SeConS
- Вуковић, Д. (2017) *Преобликовање неолиберализма: социјална политика у Србији*. Нови Сад: Mediterran publishing
- Žarković Rakić, J., Aleksić Mirić, A., Lebedinski, L. and Vladisavljević, M. (2017) “Welfare State and *Social Enterprise in Transition: Evidence from Serbia*”. *Voluntas*, 28 (6). pp. 2423–2448.

SOCIAL ENTERPRISES IN SERBIA

Slobodan Cvejić

Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Summary. The paper gives summary overview of current state of social entrepreneurship in Serbia. In the paper we first present the concept and briefly describe development of practice of social entrepreneurship in Europe and than describe the roots of this phenomenon in Serbia and analyze current state and the role that social entrepreneurship plays in Serbian society. Based on accessible empirical data we analyze legal and institutional framework relevant for development of social entrepreneurship and present the most important legal forms in which it appears in Serbia. After presenting economic and social function of social enterprises we conclude that in Serbia they form small, but resilient and growing sector that has consolidated in the times of global economic crisis and plays every day more important role in increasing the social cohesion in Serbia, for which reason it deserves more attention and support from public and private sectors.

Key words: social enterprise, social entrepreneurship, social economy, non-profit organizations, cooperatives, social cohesion, social services